o paradnom oklopu iz ritopeka § Pohvala vernosti ili *carmen Saliare*

Miroslav Vujović

Paradna oprema zauzima posebno mesto u naoružanju rimske vojske. Najčešće arheološke nalaze iz ove grupe čine višedelni šlemovi sa antropomorfnim maskama, ali takođe i knemide kao i ploče grudnog oklopa. Ova paradna oprema izgleda da se odnosila samo na pripadnike konjičkih trupa s obzirom da pored karakterističnih oblika naoružanja primerenih prevashodno vojnicima-konjanicima, uključivala i luksuzne elemente konjske orme (štitnici za glavu i oči konja i grudni ukrasi). Svi oni izdvajaju se od ostalih oblika rimskog oružja i vojne opreme svojom karakterističnom formom, dekorativnim izgledom i složenom zanatsko-umetničkom izradom. Elementi paradnog naoružanja izrađivani su od mesinga ili gvožđa, a ne retko i u kombinaciji ovih materijala. Ornamentalnim tehnikama iskucavanja ili otiskivanja putem matrica, izvlačene su složene reljefne forme čiji se visoki umetnički nivo najbolje može videti na maskama paradnih šlemova. Paradno naoružanje korišćeno je samo u posebnim prilikama ali ne i u ratu, pre svega zbog činjenice da tehničke osobine materijala od kojeg su proizvođeni kao i sama tehnika izrade, nisu omogućavali adekvatnu zaštitu u borbi.[1] Smatra se da je naoružanje ovog tipa imalo posebnu ulogu prilikom pojedinih proslava, kao što su svečanosti vezane za kult imperatora i različitih verskih rituala, dana osnivanja legija ili drugih datuma od posebnog značaja za rimsku vojsku i državu.[2]

O konjičkim igrama poznatima kao *hippika gymnasia* i paradnom naoružanju korišćenom tokom njih, dosta podataka ostavio je Arijan u svom spisu *Tactica* iz II veka n.e., gde navodi i skupocene šlemove sa maskom.[3] Tokom ovih igara koje su podrazumevale prikazivanje veštine ratovanja i spretnosti konjičkih jedinica, učesnici su se kretali u grupama ili pojedinačno, gađajući suparnike ili za tu priliku pripremljene mete specijalnim manevarskim kopljima. Iz Arijanovog opisa sledi da su učesnici ovih konjičkih igara bili podeljeni u dve ratničke skupine koje su se izmenjivale u vežbama napada i odbrane krećući se utvrđenom putanjom.

Na tlu Srbije otkriveno je nekoliko nalaza koji se mogu opredeliti u paradno naoružanje, uglavnom šlemova. Jedan šlem potiče iz okoline Smedereva[4], a dva sa područja Đerdapa – iz Kostola[5] i Brze Palanke[6]. Još jedan paradni šlem, koji se danas čuva u Nacionalnom muzeju u Budimpešti, najverovatnije potiče sa područja Đerdapa ali nije poznato sa kog nalazišta.[7]

---

[1] Izvlačenje reljefnih formi pomenutim tehnikama zahtevalo je da mesingani lim od koga su izrađivani delovi paradnog naoružanja bude suviše tanak da bi zaštitio vlasnika od udarca mačem ili pogotka kopljem. Izvesno je da ni forma nekih od elemenata paradnog naoružanja, kao recimo antropomorfnih maski višedelnih šlemova, nije omogućavala dovoljnu preglednost i pokretljivost ratnika, što bi u stvarnom sukobu moglo imati kobne posledice. Osim toga, i visoka cena bogato ukrašenog paradnog naoružanja mogla je biti dovoljan razlog da se ono ne izlaže neminovnom oštećenju u borbi.

[2] Ova vrsta naoružanja i opreme korišćena je u obredima i različitm ceremonijama, među kojima se pre svega ističu one vezane za kult mrtvih (*novemdiale sacrum, cena novemdialis, ludi novemdialis, funus militare*, i sl.) ali takođe i prilikom parada ili vojnih smotri organizovanih u čast trijumfa, rođendana imperatora ili različitim drugim povodima vezanim za vojnu istoriju Rima ili istoriju pojedinih jedinica; uporedi: J. Garbsh, *Römische Paraderüstungen*, München, 1978, 35–36. Veliki značaj ova paradna oprema imala je i u funkciji predstavljanja borbene spremnosti i veštine vojske Rima; uporedi: H. R. Robinson, *The Armour of Imperial Rome*, London, 1975, 107; Ovi veličanstveni egzerciri konjičkih jedinica luksuzno opremljenih paradnom opremom isticali su moć, veličinu i bogatstvo Carstva što je moralo ostavljati snažan utisak kako među stanovništvom osvojenih pograničnih teritorija tako i među neprijateljima.

[3] Arrianus Flavius, Tactica, *Scripta minora et fragmenta* (ed. A. G. Roos), Lipsiae 1967, 34, 1–8; 35, 1–7.

[4] M. Grbić, Odabrana grčka i rimska plastika u Narodnom muzeju u Beogradu, Beograd 1958, 75; H.R.Robinson, *op.cit*, 176.

[5] M. Grbić, *op.cit.*, 76; H.R.Robinson, *op.cit.*, 107–108.

[6] П. Петровић, Римски парадни шлем из Брзе Паланке (*Етета*), *Зборник НМБ*, XV–1, Београд 1994 , 97–104.

[7] H.R.Robinson, *op. cit.*, 129, Pl. 381–383.

Sl. 1. Paradni grudni oklop iz Ritopeka (Tricornium)

Fig. 1. Parade breast plate from Ritopek (Tricornium)

Pored navedenih nalaza šlemova, rimskom paradnom naoružanju sa teritorije Srbije pripada i izuzetan primerak pektoralne ploče koja je otkrivena u Ritopeku (sl. 1).[8] Pektoral je trapezoidnog oblika (dim.: 22.4×16.5×23.6 cm), izrađen od mesinganog lima sa lučno isečenom gornjom ivicom. Na bočnim stranama pektorala u vertikalnom nizu raspoređena su po tri kružna dugmeta koja su grudnu ploču spajali sa podlogom oklopa. Dugmad su ukrašena tehnikom ćelijastog emajla u crvenoj, zelenoj i plavoj boji, dok su samo neki od detalja izvedeni

[8] И. Поповић, *Римски парадни оклоп из Ритопека*, Београд 1993, сл. 1, Pl. I–VIII.

Sl. 2. Scena borbe dva ratnika, detalj sa paradnog oklopa iz Ritopeka
Fig. 2. Two struggling warriors, detail from the parade armour from Ritopek

crnom i belom bojom.[9] Polihromiji pektorala doprinosi prevlačenje pojedinih metalnih površina srebrnastom legurom sastavljenom od cinka i bakra koja je često korišćena za ukrašavanje vojne opreme. Spoljašnji rub ploče prati vrpčasti ornament naglašen punktiranjem i urezivanjem linija. Pektoral je ukrašen predstavama izvedenim u visokom reljefu. Prepoznaje se sedam božanstava raspoređenih u tri friza, kao i dva vojna stega, *vexillum*-a. U središnjem delu donjeg friza, ispod arhitektonske konstrukcije koju čine dva luka sa kapitelima, prikazana je borba dva raskošno opremljena ratnika (sl. 2). Na pektoralu su otkriveni natpisi izvedeni urezivanjem i punktiranjem. Natpis na na donjem desnom rubu prednje strane I. Popović pročitala je: *Aur(elius) Herculanus;* i na centralnom pravougaonom polju: [*Le*]*g(io) VII C(laudia)* / [*Le*]*g(atus) AugustiS*. Na gornjem rubu sa zadnje strane oklopa isti autor pročitao je: *Martinianus f(ecit) XX*. Prema mišljenju I. Popović ova paradna nagrudna ploča pripadala je izvesnom Aureliju Herkulanu, vojniku legije *VII Claudiae*. Ploča je nošena pričvršćena sa šest dugmadi za oklop od kože ili neki od metalnih oklopa tipa *lorica squamata* ili *lorica hamata*.[10]

Za razliku od tumačenja natpisa koji ovom prilikom neće biti predmet našeg rada, kao i stilsko-hronološke analize sa kojom se u osnovi slažemo, interpretacija pojedinačnih reljefnih predstava sa oklopa iz Ritopeka, kao i dublje značenje celokupne kompozicije koje predlaže I. Popović u svom nadahnutom radu o ovom nalazu, mogla bi da bude

[9] U Gradskom muzeju u Somboru čuva se gotovo identično dugme (inv. br. 75n) sa nepoznatog nalazišta, koje je najverovatnije pripadalo nekom sličnom delu paradne opreme. Na šupljoj, cilindričnoj glavi dugmeta mestimično su očuvani tragovi plavičastog emajla; I. Nađ – P. Nađ, *Arheološka zbirka dr Imre Frey-a*, Sombor 1964, 30, T XLV/2.

[10] S obzirom da su karičasti i ljuspasti oklopi korišćeni u konjičkim trupama koje uglavnom i poseduju paradno naoružanje, vrlo je verovatno da je ova konstatacija I. Popović tačna; И. Поповић, *op.cit.*, 12.

Sl. 5. Luna, detalj sa paradnog oklopa iz Ritopeka.
Fig. 5. Luna, detail from the parade armour from Ritopek

Sl. 7. Merkur, detalj sa paradnog oklopa iz Ritopeka
Fig. 7. Mercury, detail from the parade armour from Ritopek

Sl. 4. Sol, detalj sa paradnog oklopa iz Ritopeka.
Fig. 4. Sol, detail from the parade armour from Ritopek

Sl. 6. Mars, detalj sa paradnog oklopa iz Ritopeka
Fig. 6. Mars, detail from the parade armour from Ritopek

Sl. 8. Jupiter, detalj sa paradnog oklopa iz Ritopeka
Fig. 8. Jupiter, detail from the parade armour from Ritopek

Sl. 3. Saturn, detalj sa paradnog oklopa iz Ritopeka
Fig. 3. Saturn, detail from the parade armour from Ritopek

Sl. 9. Venera, detalj sa paradnog oklopa iz Ritopeka
Fig. 9. Venus, detail from the parade armour from Ritopek

podvrgnuta određenim izmenama. Autor, naime, u pomenutim predstavama vidi sledeća božanstva: Honos, Virtus ili Disciplina (gornji red, levo), genije legije *VII Claudiae* (gornji red, desno), Sol (srednji red, levo), Mars (srednji red, centar), Jupiter (srednji red, desno), Saturn (donji red, levo), Pietas (donji red, desno).

Mnogo prihvatljivijim čini nam se tumačenje koje je već predložio R. Petrović[11], a prema kome su prikazani likovi zapravo predstave sedam planetarnih božanstava rimskog panteona koja personifikuju dane u kalendarskoj nedelji. Pravilan sedmični redosled dana, može se pratiti od poprsja božanstva na levoj strani u donjem redu (sl. 3) koja predstavlja prvi dan – subotu (*sabbati*), odnosno Saturna sa svojim atributima – kosirom ali i bikom, za ovog boga takođe uobičajenim zodijačkim znakom. Nedelja (*dominica*) je predstavljena u obliku Sola (sl. 4) sa zrakastom krunom i bičem koji se nalazi u srednjem redu levo. Iznad njega (gornji red, levo) je predstava ženskog božanstva – Lune (sl. 5), koja simbolizuje ponedeljak (*lunae*). Centralna predstava u srednjem redu je zaista golobradi Mars (sl. 6) sa svojim vojničkim odličjima: šlemom, kopljem i štitom. On označava utorak – *martis*. Poprsje muškarca predstavljeno u gornjem redu desno (sl. 7) identifikovano je prvobitno kao genije legije *VII Claudiae* ali se ovde zapravo radi o Merkuru. Osim toga što označava naredni, peti dan u antičkoj sedmici – *mercurii* – odnosno sredu u današnjem redosledu, Merkur se na pektoralu iz Ritopeka jasno raspoznaje i parom krila koja proviruju iz kovrdža kose. Jupiter, sa svojim atributom – munjom, prikazan s desne strane u srednjem redu (sl. 8) predstavlja četvrtak – *jovis*, a ženski lik ispod njega, u donjem redu sa desne strane (sl. 9), označava petak – *veneris*. To zapravo nije *Pietas* sa skiptrom, već Venera sa jednim od svojih uobičajenih simbola – ogledalom. Slične predstave rimskih bogova koji simbolizuju dane u nedelji poznate su sa nekolicine spomenika.[12]

Scenu borbe dva ratnika, koja se nalazi u sredini donjeg reda (sl. 2), kao i smisao kompletne kompozicije sa paradnog oklopa iz Ritopeka, I. Popović objasnila je kao simboličan prikaz konkretnog istorijskog događaja, odnosno učešća legije *VII Claudiae* u borbi između cara Galijena i uzurpatora Ingenusa koja se odigrala kod današnjeg Osijeka (*Mursa*) 258–259. godine. Iako veoma interesantno, ovakvo tumačenje ne mora biti i jedino. Predstave konkretnih istorijskih događaja, kako je I. Popović[13] i sama primetila, nisu zabeležene na danas poznatim primercima rimskog paradnog naoružanja. Većina scena koje se javljaju na ovoj vrsti arheološkog materijala alegorijskog su karaktera i najčešće prikazuju likove bogova, heroja i raznih mitoloških bića.[14] Takođe, javljaju se i predstave različitih simbola koji su usko povezani sa rimskom vojskom. Kao što je već ranije rečeno, predstava bika u donjem desnom uglu oklopa ne mora isključivo biti posmatrana kao simbol legije VII Claudiae. Bik takođe može naći svoje mesto na paradnoj ploči iz Ritopeka kao atribut Saturna, odnosno pripadati predstavi koja simbolizuje prvi dan u nedelji. On može ali i ne mora da upućuje na identifikaciju levog ratnika sa mezijskom legijom *VII Claudia* koja je istina, kao i nekolicina drugih legija uostalom, za simbol imala ovaj zodijački znak. Šta, dakle, predstavlja scena borbe dva ratnika?

Ono što odmah skreće pažnju jeste činjenica da učesnici u sukobu, i pored toga što su detaljno opremljeni elementima defanzivnog naoružanja (šlem, oklop i štit), na prvi pogled, ne poseduju oružje kojim bi napadali protivnika. Ratnik na desnoj strani čini se da napada štitom suparnika sa leve strane koji parira, takođe, štitom. I jedan i drugi u desnoj ruci, u kojoj bi se očekivao mač ili koplje, kao da nemaju nikakvo oružje. Detaljnijim pregledom ove scene utvrdili smo da desni ratnik zapravo napada suparnika oružjem koje najviše naliči dugom koplju. Ovo koplje naznačeno je urezivanjem dve tanke paralelne linije koje polaze od desne ruke desnog ratnika, zatim nestaju zaklonjene iza njegovog tela, da bi se potom ponovo javile na uskom prostoru između dva protivnika i ponovo nestale iza štita levog ratnika. Čini se kao da je umetnik koji je izveo ovu reljefnu scenu želeo da prikaže trenutak kada jedan od ratnika (desni) zaklonjen iza štita, napada kopljem drugog (levog) ratnika koji svojim štitom otklanja protivnički udarac u stranu.

Takođe, ukazivanje božanske ruke iz oblaka, odnosno Jupitera koji pomaže ratniku sa leve strane u smislu *apparitio domini*, kako objašnjava I. Popović[15], ne čini nam se potpuno ubedljivim. Ma-

[11] Р. Петровић, *Romuliana Arcana*, Рача 1999, 36–37.

[12] G. Humbert, Dies, u: A. Daremberg – M. E. Saglio, *Dictionaire des Antiquités Grecques et Romaines,* II/1, Paris 1892, 171–173, fig. 2402–2405.

[13] И. Поповић, *op. cit.*, 12.

[14] J. Garbsh, *op.cit.*, 29–32.

[15] И. Поповић, *op.cit.*, 18.

lo je verovatno, što smo takođe uzeli u obzir, i da se samo radi o delu drapirianog ogrtača koji vijori iza ratnika. Mnogo izvesnijom čini se mogućnost da ratnik prikazan sa leve strane u slobodnoj ruci drži nekakav predmet kružnog oblika čija sumarno izvedena forma, na prvi pogled ne otkriva šta predstavlja. On, pak, najmanje naliči oružju kojim bi se napadao protivnik.

Zbog svega navedenog, smatramo da se ovde uopšte i ne radi o prikazu realne borbe već inscenaciji sukoba izraženog kroz kultnu igru – ritualni ratnički ples. Koreografija sa elementima imaginarne borbe uobičajena kod ratničkih naroda[16] (*pyrrhique* – kod Grka), sreće se u rimskom kultu u okviru veoma starog rituala, povezanog sa poštovanjem boga Marsa. U ovom kontekstu veoma je zanimljiv podatak koji navodi Tit Livije u vezi zasluga rimskog kralja Nume Pompilija:

(Numa Pompilije) *Odredi kolegij od dvanaest Salija za službu Marsu Gradivu, dade im šarene tunike kao znak dostojanstva, te naredi da preko njih nose bronzane oklope i božanske štitove koji se nazivaju ancilia i da idu kroz grad pevajući u određenom ritmu svečanih skokova* (Liv. I, 20).[17]

Sveštenički kolegijum Salija, Marsovih sveštenika koje je osnovao rimski kralj Numa Pompilije, bio je organizovan u dva kolegijuma: *Salii Palatini* – u službi Marsa i *Salii Quirinales* ili *Collini* – u službi Kvirina.[18] Članovi ovog sveštenickog bratstva, koje je u rimskom društvu uživalo kako poseban ugled tako i povlastice, morali su da potiču iz najzornijih patricijskih porodica. U doba carstva njihova kooptacija neposredno je zavisila od volje i preporuke imperatora pod čijom su inače bili zaštitom. Nošnja Salija isticala se arhaičnim elementima koji su naglašavali njihovo drevno poreklo. Nju su činili raskošna tunika preko koje je nošen bronzani grudni oklop i ogrtač pričvršćen fibulom na ramenu. Saliji su na glavi nosili *apex* – starinsku formu šlema sa kitnjastom perjanicom, a u ruci svete Marsove štitove koje im je po predanju dao sam Numa Pompilije. Članovi ovog sveštenickog reda učestvovali su u posebnim ritualima vezanim za ciklus Marsovih svečanosti koje su označavale početak i kraj ratne sezone koja je započinjala 14. marta sa posvećivanjem oružja (*Quiquatrus*) a završavala se njihovim ritualnim očišćenjem 19. oktobra (*Armilustrium*). U toku niza svetkovina koje su se održavale tokom ovog perioda Saliji su održavali u Rimu posebne procesije u kojima su u punoj borbenoj spremi prolazili utvrđenom trasom.[19] Na pojedinim mestima procesija je zastajala i tada su Saliji izvodili poseban ples (*tripudium*) sa naglašenom ratničkom koreografijom koja se sastojala od naizmeničnih skokova utvrđenog ritma. U toku ovog plesa, učesnici su kopljima ritmično izmenjivali udarce po štitovima. Istom prilikom pevane su i posebne ritualne pesme poznate kao *carmen Saliare*.

Podatak da se Numa Pompilije – Romulov naslednik i drugi kralj Rima, smatrao rodonačelnikom drevnih Salija, takođe nije bez značaja. Stoga nije slučajno da se na oklopu iz Ritopeka objedinjuju predstave ritualne igre Salija sa elementima kalendara – koji je takođe spadao u jednu od zasluga Nume Pompilija.[20] Ratnici prikazani na pektoralu iz Ritopeka opremljeni su upravo atributima koji Salije izdvajaju od ostalih sveštenika. To je pre svega ovalni štit (*ancilia*), šlem izražene arhaične forme (*apex*), zatim bogato ukrašena tunika (*tunica picta*), grudni oklop (*tegumen*) iskovan tako da prati muskulaturu abdomena i preko ramena drapirani ogrtač (*trabea*). Kao što smo u ranijem izlaganju naglasili, jedan od »ratnika« prikaznih na pektoralu iz Ritopeka u ruci drži koplje kojim nanosi udarac u štit suparnika. Svi ovi detalji, kao i izražena dinamičnost kompozicije, upućuju nas da u ovoj predstavi prepoznamo ritualni ples dva sveštenika iz reda Salija. Poseban problem predstavlja identifikacija predmeta koji se nalazi u ruci levog ratnika. Najverovatnijom se čini mogućnost da se radi o obrednom kolaču ili hlebu koji je mo-

[16] Za ratničke igre u antičkom periodu videti: L. Sechan, Saltatio, u: A. Daremberg – M. E. Saglio, *Dictionnaire*, IV/2, Paris 1918, 1030 i dalje.

[17] T. Ливије, *Историја Рима од оснивања града* (превод М. Мирковић), Београд 1991, I, 20; стр. 25.

[18] K. Abel, Salii. 2., *Der kleine Pauly Lexikon der Antike*, 4, München 1972, 1511.

[19] Nije poznato kuda je tačno vodio ovaj put procesije Salija ali se smatra da je vodio preko Foruma i Kapitola: *Ibid.*, 1511.

[20] Poreklom Sabinjanin, Numa Pompilije, drugi u nizu rimskih kraljeva, rođen je u gradu Kuriju na sam dan osnivanja Rima. Svoje podanike naučio je pravdi, blagosti, pobožnosti i miroljubivosti. On je utemeljivač najvećeg broja rimskih kultova i najznačajnijih sveštenickih udruženja – flamina, pontifika, augura, salijevaca, fecijala i vestalki. Kao tvorac rimskog kalendara Numa je pokušao da izjednači solarnu i lunarnu godinu, utvrdivši pri tome praznične dane – *fastes*, tokom kojih nije korisno za narod da bilo šta započinje. Njegova vladavina protekla je bez ratnih sukoba a bezvlašće i nasilje zamenili su red i pravda; uporedi: D. Srejović – A. Cermanović-Kuzmanović, *Rečnik grčke i rimske mitologije*, Beograd 1979, 292.

gao biti prinošen kao žrtvena ponuda prilikom takvih ili sličnih svetkovina.[21]

Takođe, smatramo da je još jedan važan detalj zanemarnen prilikom prethodnih analiza pomenute reljefne predstave a to je njen mizanscen. Iako krajnje stilizovano, gotovo kao između neba i zemlje, iznad dva ratnika prikazana su dva luka sa naznačenim kapitelima. Pomenuti arhitektonski detalji izradom se jasno izdvajaju od postojećih ornamentalnih traka na pektoralu, koje su uže i ispunjene nizovima iskucanih krstića ili vertikalnih zareza. Širi, plastično istaknuti lukovi i kapiteli, ukrašeni su kosim urezima i oivičeni sitnim punktiranjem. Prema našem mišljenju, prikazani lukovi nisu dekorativnog karaktera, već predstavljaju određenu konstruktivnu – arhitektonsku celinu. Činjenica da nisu prikazani nikakvi stubovi na kojima bi počivali kapiteli, odnosno lukovi, mogla bi se objasniti pre svega nedostatkom prostora ali i mogućnošću da je prikaz dva luka bio sam po sebi dovoljan ili prepoznatljiv kao simbol konkretnog objekta.

Nameće se nekoliko ideja o tome šta predstavlja naznačena arhitektonska konstrukcija ispred koje se odvija scena borbe. Ona bi, prema našem mišljenju, mogla da predstavlja simbol grada, kapiju grada ili hram. Moguće rešenje nameće se iz ideje koja ujedinjuje sve predstave na oklopu, kao i njegove funkcije. Centralna ličnost ukupne kompozicije je golobradi Mars Gradiv kao bog početka rata i planetarni stožer predstavljenog kalendara, vojničkog bića ali i suštine rimske države. Ako su predstavljeni ratnici zapravo Marsovi sveštenici – Saliji, obuzeti ritualnim plesom izvođenim u danima praznovanja kulta ovog božanstva, onda nas isti trag može dovesti i do identifikovanja prikazane arhitektonske konstrukcije.

Međutim, prema našem mišljenju, pomenuta kompozicija ne predstavlja, konkretno, ni grad Rim, iako on jeste sedište Salija, niti Marsov hram, čiji su oni sveštenici. Dvojni luk na oklopu iz Ritopeka ne mora predstavljati ni neku od poznatih kapija sa dva prolaza[22], već svetilište u formi dvojnog luka podignuto u čast Janusa, prastarog rimskog boga.[23] Janus je poštovan kao tvorac sveta, bog svakog početka, polaska i povratka, božanstvo javnih i privatnih kapija i prolaza. Zbog ovakvog kultnog značaja, njegova svetilišta u obliku lučno zasvedenih kapija, podizana su u blizini glavnih puteva, gradskih trgova i raskrsnica. Nije teško uspostaviti vezu između boga svih bogova – Janusa, čijim je imenom počinjala svaka rimska molitva, sa ostalim predstavama na oklopu iz Ritopeka. Utemeljivač Janusovog kulta u Rimu je Romul, a Numa Pompilije, tvorac rimskog kalendara, ustanovio je njegovo najstarije kultno mesto *Janus geminus* koje se nalazilo na severoistočnom kraju Foruma.[24] Ovo svetilište imalo je poseban značaj za Rim. Prema drevnom običaju, vrata Janusovog svetilišta u kome su boravili geniji rata i mira, bila su otvarana prilikom polaska Rimljana u pohod a zatvarana tek po njegovom okončanju.[25] Osim toga, negovanje kulta boga Janusa, koji nije imao određeni sveštenički red, spadalo je domen Salija, u čijim je ritualnim pesmama (*carmen Saliare*) bilo uobičajeno pominjanje ovog prastarog italskog božanstva kao oca svih bogova.[26]

Prema tumačenju koje predlažemo, reljefnim predstavama na pektoralu iz Ritopeka predstavljen je složeni asocijativni skup božanskih likova i simbola koji povezuju nekoliko principa u jednu celinu. Sa jedne strane, kalendarski raspored bogova ukazuje na zlatni Saturnov vek i kasniju vladavinu mudrog kralja Nume Pompilija kao vreme mira, poštovanja zakona i prosperiteta rimske države. Ove večite vrednosti rimske tradicije, koje su naročito potencirane u kriznim i iskušenjima bremenitim periodima kakav je ceo III vek, simbolizuje niz bogova sa Marsom kao centralnim osloncem planetarnog ustrojstva. Ratnički karakter Marsa, kao i pojava njegovih sveštenika Salija[27], sa druge strane,

---

[21] Ovakvi obredni kolači (*strues, janual*) predstavljali su uobičajenu ponudu Janusu, bogu koji je takodje imao izraženu ulogu u praznovanju ratničkih rituala: J. Toutan, Janus, u: A. Daremberg – M. E. Saglio, *Dictionnaire*, III/1, Paris 1900, 614.

[22] Dvostruke, lučno zasvedene kapije koje su omogućavale lakšu cirkulaciju saobraćaja u dva smera, predstavljale su uobičajeno arhitektonsko rešenje koje srećemo kako u samom Rimu (Porta Maggiore), tako i u Trijeru (Porta Nigra), Nimu, Veroni i Torinu; uporedi: J. B. Ward-Perkins, *Architettura Romana*, Venezia 1974, pl. 99, 104, 235, 236, 239, 240.

[23] Sam termin *janus*, označavao je inače i sve kapije zidane u obliku luka.

[24] Janusova svetilišta postojala su u blizini nekolicine rimskih trgova (Forum Transitorium, Forum Boarium, Forum Olitorium), na Janikulu i u blizini Marcelovog pozorišta.

[25] Godine kada su vrata Janusovog svetilišta zatvarana, obzirom na osvajačku politiku Rima, predstavljale su redak istorijski događaj a carevi za čije se vladavine to desilo (Oktavijan Avgust, Neron, Marko Aurelije, Komod, Gordijan III) izjednačavani su sa drevnim rimskim kraljem, zakonodavcem i mirotvorcem – Numom Pompilijem.

[26] J.Toutan, *op.cit.*, 609, 612, 614.

[27] Takođe, postoji veza u iluziji borbe iskazane kroz ritualni ples Salija koja se podudara sa prividnim sukobima konjanika u kojima je korišćena paradna oprema.

u saglasnosti su sa vojnim karakterom pektorala i simbolima koji se javljaju pri vrhu reljefne kompozicije: orlovima i vojničkim stegovima – veksilumima. Da li je razlog pojave rimskih vojnih insignija u paru samo izraz potrebe za simetričnom kompozicijom i popunjavanjem praznog prostora ili se iza nje krije neki određeni smisao? U traženju odgovarajućeg rešenja treba se vratiti na suštinu i osnovnu funkciju pektorala. Kao element paradne opreme, pektoral je najverovatnije predstavljao vlasništvo vojnika koji je služio u elitnoj konjičkoj jedinici i učestvovao u izvođenju pomenutih egzercira i ritualnih igara. Podelom učesnika u okviru *Hippika Gymnasia*-e u dve suprotstavljene skupine konjanika, možda bi se mogla objasniti i pojava dva veksiluma kao zastava koje su nosile konjičke trupe.

Po nastupanju na vežbalište izgrađeno posebno za paradne konjičke igre, kako izveštava Arijan[28], konjanici bi najpre odjahali levo od tribunala, odnosno tribine predviđene za komandante, oficire i počasne goste. Zaustavljajući se u zbijnom borbenom poretku, oni su najpre obrazovali formaciju koja je bila vrlo slična pešadijskoj »kornjači« (*testudo*), sa štitovima preklopljenim tako da potpuno pokrivaju leđa jahača i konja. Zatim bi se podelili na dve jedinice jednakog sastava od kojih je jedna (ofanzivna) gađala kopljima a druga (defanzivna) nastojala da izbegne pogotke. Iz »odbrambene« grupe istupala su po dva jahača, koji bi se pod punom paradnom spremom suprotstavljali paljbi protivnika. Cilj cele ove predstave bio je da se prikaže preciznost ofanzivnog tima koji je pokušavao da kopljima pogodi oklop dvojice pripadnika suprotnog tabora, dok su ovi drugi pokazivali svoju veštinu i sposobnost da štitovima otklone udarce u stranu. Dok se ovo dešavalo, izdvajala bi se nekolicina iz grupe koja se branila, i pokušavala da pogodi napadače u prolazu, što je zahtevalo posebnu veštinu i uigranost konjanika. Možda najatraktivniji deo ovih manevara predstavljalo je izvođenje »kantabrijskog galopa« tokom koga su konjanici jašući ukrug neprekidno pokušavali da kopljima pogode suparnike u štit. Prema mišljenju samog Arijana, najuspešnijim su smatrani oni jahači koji bi u toku izvođenja ove vežbe postigli čak dvadeset pogodaka.[29]

Slična dvojna podela jahača postojala je i u okviru *Troia ludus*, još jednom vidu konjičkih igara u kojima je paradna oprema predstavljala nezaobilazan element. U ovoj viteškoj igri, koja se organizovala u različitim okolnostima pa i u toku ciklusa Marsovih svečanosti, učestvovali su dečaci i mladići iz rimskih plemićkih porodica, a ne retko i mladi prinčevi koji su na ovaj način pokazivali spretnost i umeće u ratničkoj veštini. Podeljeni na dve turme, oni su jašući konje, izvodili pod oružjem čitav niz složenih manevarskih operacija kojima je oponašan sukob dve zaraćene strane. [30]

Prolazak nekolicine rimskih careva kroz Gornju Meziju[31] krajem II i tokom III veka, pa čak i boravak nekih od njih u Viminacijumu, prestonici provincije i sedištu *legio VII Claudia*, kojoj je pripadao vlasnik pektorala Aurelije Herkulan, mogao je lako stvoriti okolnosti u kojima su organizovane vojne parade ili druge proslave sa pomenutim konjičkim egzercirima. U ovom smislu moramo istaći činjenicu da je pektoral otkriven u Ritopeku (*Castra Tricornia*), i to iz dva razloga. Prvi je vojna posada i značaj samog vojnog logora u Trikornijumu u kome se može sigurnije predpostaviti stalni boravak konjičkih jedinica u sastavu ovde smeštenih auksilijarnih trupa.[32] Drugi razlog predstavlja samo etničko okruženje Trikornijuma iz koga su regrutovani novi vojnici ali i sklapanjem brakova stvarane čvrste porodične veze. Epigrafski izvori potvrdili su da se u imenima nekih stanovnika Trikornijuma i okoline odražavaju jaki keltsko-trački koreni.[33] Keltsko, odnosno tračko poreklo stanovnika Trikornijuma ali najpre vojnika-konjanika koji su često regrutovani iz ove iste sredine, takođe nije bez značaja, a pre svega onda kada se govori o paradnom naoružanju i viteškim igrama jasno povezanm sa konjičkom ratnom veštinom ovih naroda.[34]

---

[28] Arrianus, *Tactica*, 36.

[29] *Ibid*., 40.

[30] J. Toutan, Troja, Trojae ludus, u: A. Daremberg – M. E. Saglio, *Dictionnaire*, V, Paris, 493–496.

[31] Poznato je da su na putu ka istočnim bojištima, ili prilikom povratka iz ratova, u Viminacijumu boravili mnogi carevi, između ostalih i Septimije Sever, Karakala, Gordijan III i drugi; uporedi: M. Mirković, *Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji*, Beograd 1968, 70–71, nap.115.

[32] Tokom II veka, od kada se po prvi put i pominje njegova posada, u Trikornijumu je potvrđen boravak kohorti *I Flavia Bessorum* i *I Pannoniorum*. Konjička posada ovog utvrđenja – *cuneus equitum sagittariorum* – direktno se spominje, istina znatno kasnije, u Noticiji Dignitatum (Not. dign. or. XLI 14, 22, 28); preuzeto od M. Mirković, op. cit., 96–97, nap. 20.

[33] Ibid., 96, *nap*. 8–10.

[34] J. Garbsh, *op. cit*., 5.

on the parade armour from ritopek § praise of devotion or *carmen saliare*

Miroslav Vujović

In addition to a few helmets (Smederevo, Kostol, Brza Palanka), the Roman parade armour from the territory of Serbia includes a pectoral plate (fig. 1) discovered at Ritopek. The plate is a trapezoid (22.4×16.5×23.6 cm) of sheet brass. On each of its sides are attached, in a vertical line, three round studs adorned with polychrome enamel. The pectoral's metal surface is partly plated with a silvery alloy of zinc and copper. The armour is decorated in relief, the representations of seven deities arranged in three friezes, a pair of eagles and two *vexilla* being discernible. The central part of the bottom frieze shows two warriors combating beneath an architectural construction consisting of two arches with capitals (fig. 2). The pectoral also bears inscriptions executed by incising and puncturing. On its front side, along the right bottom edge: *Aur(elius) Herculanus*; and in the central rectangular field: [*Le*]*g(io) VII C(laudia)* / [*Le*]*g(atus) AugustiS*. The upper edge of the reverse side bears the inscription: *Martinianus f(ecit) XX*. After I. Popović, the pectoral plate belonged to a certain Aurelius Herculanus, a soldier of Legion *VII Claudia*.

Unlike the points on which we are basically agreed – the interpretation of the inscriptions, the latter, however, not being the topic of this paper; and the analysis of style and chronology – the interpretation of every one representation on the Ritopek pectoral and of the meaning of the entire composition as has been proposed by I. Popović could be subjected to certain modifications. Her identification of the deities depicted is as follows: Honos, Virtus or Discipline (upper frieze, left), the genius of Legion *VII Claudia* (top frieze, right), Sol (middle frieze, left), Mars (middle frieze, centre), Jupiter (middle frieze, right), Saturn (bottom frieze, left), Pietas (bottom frieze, right).

More plausible seems to be the interpretation proposed by R. Petrović; namely, that these figures in fact represent seven planetary deities of the Roman pantheon personifying the days of the week. The regular succession of days begins with the bust on the left in the bottom frieze (fig. 3) representing the first day – Saturday (*sabbati*), i.e. Saturn with his attribute – pruning knife. Sunday (*dominica*) is given the form of Sol (fig. 4) with a radial crown and a whip (middle frieze, left). Above him (top frieze, left) is the representation of a female deity – Luna (fig. 5), symbolizing Monday (*lunae*). In the centre of the middle frieze is young Mars (fig. 6) symbolizing Tuesday (*martis*). A male bust in the top frieze, right (fig. 7), is Mercury. In addition to symbolizing the fifth day of the week (*mercurii*), Wednesday as it is today, Mercury is clearly recognizable by a pair of wings in his hair. Jupiter, on the right in the middle frieze (fig. 8), symbolizes Thursday (*jovis*), while the female figure beneath him, bottom frieze, right (fig. 9), symbolizes Friday (*veneris*). The latter is not Pietas with a sceptre but Venus with one of her common attributes – the mirror.

The scene of two struggling warriors, in the middle of the bottom frieze (fig. 2), has been interpreted by I. Popović as the symbolic representation of an actual historical event, namely, of the participation of Legio *VII Claudia* in the battle between the emperor Gallienus and the usurper Ingenuus which took place near modern Osijek (Mursa) in AD 258/9. Much as it is appealing, this interpretation need not be the only one. It is noteworthy that representations of actual historical events are not common on Roman parade armours. Most scenes occurring on them are allegorical and generally depict gods, heroes, mythological creatures and military symbols. This particular scene, in our opinion, is not the depiction of a real combat but the staging of a combat expressed through a ritual war dance. The choreography that includes elements of an imaginary combat, common among warrior nations (*pyrrhiqe* – with the Greeks), is encountered in the Roman cult within the framework of an ancient ritual associated with the worship of Mars. In this context a quotation from Livy listing the merits of the Roman king Numa Pompilius may be fairly interesting:

»The twelve Salii, or Leaping Priests, in the service of Mars Gradivus, were also introduced by Numa; they were given the uniform of an embroidered tunic, and bronze breast-plate, and their special duty was to carry the *ancilia*, or sacred shields, one of which was fabled to have fallen from the heaven, as they moved through the city chanting their hymns to the triple beat of their ritual dance.« (Livy I, 20)

The brotherhood of the Salii, Mars' priests, was founded by king Numa Pompilius and organized in two colleges: the *Salii Palatini* – in the service of Mars, and the *Salii Quirinales* or *Collini* – in the service of Quirinus. Members of this priesthood, enjoying particular renown and privileges in Roman society, came from the most influential patrician families. Under the empire, their co-option directly depended on the will and recommendation of the emperor, who was their protector. The information that Numa Pompilius – Romulus' successor and the second king of Rome, was considered the founder of the Salii is not insignificant either. It is not by chance, therefore, that the armour from Ritopek combines a scene of their ritual dance with the elements of the calendar, the introduction of which was another of Numa's accomplishments. The two warriors are equipped with exactly those attributes by which the Salii are distinguished from other priests: an oval shield (*ancilia*), a helmet of an

archaic shape (*apex*), a richly adorned tunic (*tunica picta*), a chest guard (*tegumen*) and a cloak over the shoulders (*trabea*). One of the »warriors« wields a lance against the adversary's shield.

All these details and the manifestly dynamic composition lead us to identify the scene as the ritual dance of two Salii priests. A particular problem concerns the identification of the object in the hand of the warrior on the left. This detail, as interpreted by I. Popović, may be the divine hand appearing from the clouds, i.e. Jupiter giving the warrior a helping hand in the sense of *apparitio domini*. We are more inclined to the assumption that he holds a circular object. Its summary outlines do not reveal what it really is. It may be a ritual cake or sacrificial bread offered on the occasion of this or a similar festival.

We also find it necessary to note another important detail of the representation, namely its setting. Above the two warriors is a fairly stylized depiction of two arches with roughly outlined capitals. In our opinion, the arches are not decorative but stand for a certain architectural whole. It may be the symbol of a city, city gates or a temple. In our opinion, these architectural elements represent a shrine in the form of a double arch sacred to Janus, a very ancient Roman god. It is not difficult to relate Janus with the other scenes on the pectoral. The founder of Janus' cult in Rome was Romulus, while the oldest cult place (*Janus geminus*) of this god, especially important to the Roman state, was established in the north-eastern part of the Forum by Numa Pompilius, the designer of the Roman calendar. And besides, the observance of this cult was the task of the Salii, whose ritual chants (*carmen Saliare*) commonly evoked this ancient Italic deity as the father of all gods.

According to the interpretation we have put forth, the relief representations on the pectoral from Ritopek constitute a complex associative set of divine figures and symbols combining several principles into a single whole. On the one hand, the calendar-based arrangement of gods implied that the golden age of Saturn and the subsequent rule of the wise king Numa Pompilius had been the time of peace, lawfulness and prosperity of the Roman state. These everlasting values of the Roman tradition, particularly fostered in times of crisis such as the entire third century was, are symbolized by a string of gods with Mars as the pivot of the planetary order. Mars' belligerent nature and the presence of his priests, on the other hand, conform with the military character of the pectoral and with the symbols depicted on the top of the composition: eagles and *vexilla*. Does this duplication of Roman military insignia simply stem from a preference for symmetry and an attempt to avoid empty space or is there a specific meaning behind it? In pursuit of an appropriate answer one should revert to the essence and basic function of a pectoral. Being an element of formal military dress, the pectoral probably belonged to a soldier serving in an elite cavalry unit and taking part in equestrian displays and ritual games. The division of the participants in *Hippika Gymnasia* into two opposed groups of horsemen may perhaps explain the presence of two *vexilla*, the latter being standards of cavalry troops. A similar division of horsemen occurred in *Troia ludus*, another form of equestrian games inevitably involving parade dress.

The passage of several Roman emperors (Septimius Severus, Caracala, Gordian III etc) through Upper Moesia in the late second and during the third centuries or even a stay some of them took in Viminacium, the base of Legion *VII Claudia* in which served Aurelius Herculanus, the owner of the Ritopek pectoral, may have provided the occasion for organizing military parades or some other celebration involving equestrian shows. In that respect, the fact that the pectoral has been discovered at Ritopek (*Castra Tricornia*) should be emphasized, and for two reasons. The first is the very presence of a garrison at Tricornium and, also, the importance this camp had, which renders the assumption more plausible about permanent cavalry units within the auxiliary troops stationed there. The second reason is the ethnical environment of Tricornium from which new soldiers were recruited but which is also marked by firm family connections established by marriage. Epigraphic sources confirm that the names of some inhabitants of Tricornium reveal strong Celtic and Thracian roots. Celtic and Thracian origin of the inhabitants of Tricornium and, above all, of the cavalrymen often recruited from that environment is not to be neglected, especially when it comes to the issue of parade military dress and chivalrous contests, the latter being clearly associated with those peoples' legendary skill in equestrian warfare.